

СЕКЦІЯ 3 МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 165.94:81'23'27

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2024-1-5>

КОНЦЕПТ ЯК СТРУКТУРНА ОДИНИЦЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Боса Тетяна Сергіївна,

старший викладач кафедри іноземних мов

Одеська державна академія будівництва й архітектури

tatabosaya2007@gmail.com

orcid.org/0000-0002-0806-6528

У статті досліджується роль концепту як однієї з основних одиниць, що формують мовну картину світу. Особлива увага приділяється його структурним характеристикам і місцю в системі мови. Концепт розглядається як багатовимірне явище, що об'єднує в собі різні аспекти людського досвіду, культурних традицій та національної ментальності. Аналізуємо способи репрезентації концептів у мові, їх зв'язок з когнітивними процесами та вплив на формування світогляду індивідів і суспільства в цілому. Розглядаються сучасні підходи до вивчення концептів у лінгвістиці, зокрема когнітивний, психолінгвістичний та етнолінгвістичний, що дозволяє ширше зрозуміти феномен мовної картини світу. Визначається роль концептів у міжкультурній комунікації та їх значення для кроскультурного порозуміння. Стаття також присвячена вивченню понять мовної та концептуальної картин світу, а також їх різновидів. Мовна картина світу складається з мовних одиниць. Концептуальна картина світу є підрунтям мовної картини світу. Концептуальна картина світу може бути представлена як когнітивна, оскільки вона є результатом когніції дійсності та виступає у вигляді сукупності впорядкованих знань – концептосфери. Пізнання світу неможливе без мови, у результаті чого виникає мовна картина світу, представлена у вигляді матеріального втілення концептуальних структур у мові. Узагальнено основні теоретичні засади інтерпретації термінів картина світу та концепт на підставі аналізу основних теоретичних студій із когнітивної лінгвістики. Проаналізовано основні підходи до розуміння концепту. Зазначено проблеми розуміння мовної картини світу і концепту в лінгвістичній парадигмі, визначення взаємозв'язку між цими поняттями.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, культурні концепти, міжкультурна комунікація, когнітивні процеси.

CONCEPT AS A STRUCTURAL UNIT OF THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

Bosa Tetiana Sergiivna,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages

Odessa State Academy of Construction and Architecture

tatabosaya2007@gmail.com

orcid.org/0000-0002-0806-6528

The article explores the role of the concept as one of the main units that form the linguistic picture of the world. Particular attention is paid to its structural characteristics and place in the language system. The concept is considered as a multidimensional phenomenon that combines various aspects of human experience, cultural traditions and national mentality. We analyze the ways of representing concepts in language, their connection with cognitive processes and influence on the formation of the worldview of individuals and society as a whole. Modern approaches to the study of concepts in linguistics are considered, in particular cognitive, psycholinguistic and ethno-linguistic, which allows a broader understanding of the phenomenon of the linguistic picture of the world. The role of concepts in intercultural communication and their significance for cross-cultural understanding is determined. The article is also devoted to the study of the concepts of linguistic and conceptual pictures of the world, as well as their varieties. The linguistic picture of the world consists of linguistic units. The conceptual picture of the world is the basis of the linguistic picture of the world. The conceptual picture of the world can be presented as cognitive, since it is the result of cognition (cognition) of reality and acts as a collection of ordered knowledge – the conceptosphere. Knowledge of the world is impossible without language, resulting in a linguistic picture of the world, presented in the form of a material embodiment of conceptual structures in language. The basic theoretical principles of interpretation of the terms picture of the world and concept are generalized on the basis of the analysis of the basic theoretical studies in cognitive linguistics. The basic approaches to understanding the concept are analyzed. The problems of understanding the linguistic picture of the world and the concept in the linguistic paradigm, the definition of the relationship between these concepts are indicated.

Key words: cognitive linguistics, ethno-linguistics, cultural concepts, intercultural communication, cognitive processes.

Вступ. Проблеми взаємодії мови, культури і мислення посідають одне із центральних місць у дослідженнях провідних лінгвістів, культурологів і філософів світу. Ідея взаємозв'язку пізнання і мови, мови і культури зародилася ще у XVIII ст., але ґрунтовні дослідження цих проблем розпочалися лише в кінці минулого століття. Як зазначає Л. Даниленко, ґрунтовним теоретичним джерелом фундаментальної проблеми взаємозв'язку мови, культури та мислення вважається вчення Вільгельма Гумбольдта про дух народу і внутрішню форму мови як вираження індивідуального, самобутнього світосприймання (Даниленко, 2009: 3).

Картина світу (нім. *Weltbild*; англ. *World-picture, Worldview*) – це пізнання об'єктивної реальності як частини світогляду в свідомості мовців. Як зазначає Г. І. Приходько, «саме вивчення людини в мовному мікрокосмі обумовило появу поняття «картина світу», яке є одним з ключових в методологічному інструментарії сучасних гуманітарних наук» (Приходько, 2016: 98).

Термін *картина світу (КС)* був запропонований у кінці XIX ст. німецьким фізиком Г. Герцем для позначення сукупності внутрішніх образів зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можна було вичленувати відомості про поведінку цих предметів (Фесенко, 2012: 185-188).

Термін *мовна картина світу (МКС)* вперше запровадив у лінгвістику Л. Вайсгербер, який зазначав, що в кожній мові міститься особливе світобачення, що кожна мова є єдністю світобачення, оскільки слугує вираженням всіх уявлень, які кожен народ створює про оточуючий світ, і всіх відчуттів, які світ в ньому викликає (Там само).

Отже, МКС розглядається як система образів, які взаємопов'язані й відображають всю сукупність результатів пізнання світу людиною в її науковій і повсякденній діяльності. Крім того, деякі дослідники МКС визначають як один із різновидів *концептуальної картини світу (ККС)* і виділяють у людини лінгвоментальні особливості, основу чого складають мислення, свідомість і мову.

Провідним елементом тут є мова, оскільки вона дає фундамент для процесів мислення й усвідомлення. У цих процесах відображаються особливості кожної мови, які й створюють специфічну картину світу, притаманну певному етносу.

Актуальність статті полягає в тому, що концепти відіграють ключову роль у вивченні

способів пізнання і відображення світу через мову. Оскільки мова є основним інструментом людської комунікації і пізнання, дослідження концептів дозволяє глибше зрозуміти, як культурні, соціальні та психологічні чинники формують мовну картину світу.

Об'єктом дослідження є концепт як лінгвістичний феномен, що інтегрує знання, досвід та уявлення про світ у мовні структури. **Предметом** – виступають конкретні мовні засоби, за допомогою яких концепти структуруються і виявляються у мовній картині світу.

Метою статті є виявлення механізмів концептуалізації та їхньої ролі у формуванні мовної картини світу, що може дати глибші інсайти в розуміння культурних і когнітивних процесів.

Розділ I. Розуміння мовної картини світу та концептуальної картини світу.

МКС відрізняється не лише від самої дійсності (оскільки є її суб'єктивним відображенням). Вона настільки своєрідна, що відрізняється від усіх пропонованих моделей дійсності, а саме: від наукової картини світу тим, що здебільшого не відбиває загальновідомих наукових фактів, а відбиває «наївні», метафоричні народні уявлення. За висловом філософа Гадамера, «Сонце сходить і заходить для нас, як і раніше, хоча ми й знайомі з коперниканською картиною світу» (Гадамер, 1988: 519).

Уявляється, що взаємозв'язок «картини світу» як форми Знання й «наукової картини світу» є складним, глибоким та органічним (Форманова, 1999: 102). Розуміння КС повинно включати не тільки образ реальності, але й суб'єкт, який створює цей образ, тобто людину з її досвідом і знанням про світ і своє місце в ньому. Іншими словами, КС – цілісна, складно структурована система, що об'єднує світогляд, світовідчуття й світосприйняття, які сформовані на основі людських цінностей (*істина, добро, справедливість* та ін.), місця Людини в світі, ставлення Людини до Світу в чуттєво-емоційній формі (*переживання, оцінки, духовність, активність/пасивність, оптимізм/песимізм* і т. ін.) і знання про цей Світ (Форманова, Домброван, 2022: 232- 244).

КС людини взагалі, і МКС зокрема означає певним чином організовану інформаційну цілісність, яка зумовлює її спосіб усвідомлення, сприйняття, осмислення, переживання, пояснення світу і себе в світі. КС містить правила реагування на певні прояви життя і заборони, прийняті в суспільстві.

У лінгвокультурологічній парадигмі знання мова відіграє функцію засобу інтерпретації

феномену культури та відображення психологічного характеру народу, який послуговується цією мовою. На думку О. С. Комара, мова відображає загальнонаціональну культуру, яка визначається культурними надбаннями всього народу та його морально-етичними цінностями (Комар, 2009: 4).

Таким чином, ми можемо казати, що результатом відображення в мові явищ навколишньої дійсності є формування КС, однак у різних її аспектах – концептуальна, мовна, наївна – цей образ змінюється залежно від ступеня узагальненості відображення навколишнього світу. Тому важливо, принаймні загально, розмежувати згадані нами поняття. Найбільш загальні риси притаманні концептуальній картині світу, яка, на думку Л. А. Лисиченко, постає явищем багатовимірним, «у якому відбиваються елементи світового універсуму та зв'язки між ними» (Лисиченко, 2009: 12).

У фундаментальному науковому доробку Олени Селіванової «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія» мовна картина світу визначається як «представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищ мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етнос відомості» (Селіванова, 2006: 365).

Наша позиція співзвучна з оцінками І. О. Голубовської, яка вважає, що автор «може перебувати «у полоні» застарілої парадигми наукового лінгвістичного знання» (Голубовська, 2002: 36). Дослідниця, спростовує попереднє твердження: «Мовна картина світу – це світовідчуття та світорозуміння, яке виражається за допомогою мовних знаків, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу» (Там само).

Розділ II. Мовна картина світу в сучасній парадигмі.

Сучасне розуміння МКС має свої витoki ще в ХІХ столітті. Так, В. Гумбольдт на підставі порівняльного аналізу багатьох мов зробив висновок, що різні мови – не просто різні засоби вираження загальнолюдської свідомості, це різні бачення світу. З цього приводу Гумбольдт писав: «У кожній мові закладене самотутнє світобачення. Як окремий звук постає між предметом і людиною, так і вся мова постає між людиною і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні... Кожна мова описує навколо народу коло, звідки людині дано вийти настільки, наскільки вона вступає в коло іншої мови» (Humboldt,

1904: 67). О. Потебня неодноразово підкреслював, що навіть найменші структурно-семантичні відмінності у мовах «особливим чином налаштовують увесь механізм думки» (Потебня, 1985: 84).

Уже в ХХ ст. ці самі спостереження лягли в основу теорії «лінгвістичної відносності» Е. Сепіра та Б. Уорфа, які прагнули довести, що відмінності західної культури від інших культурних світів обумовлені різними структурами мов. Про те, що різні МКС створюють різне відчуття світу і формують різну ментальність, свідчать факти. Наприклад, відомо, що в слов'янських та більшості європейських мов слово *сніг* позначає певне природне явище. Як іменник, слово *сніг* поєднується з іншими словами, що вказують на якусь його ознаку, постійну чи актуальну в даний момент, і в сумі створюють систему дистрибуції цього слова. Так, ми можемо сказати, що *сніг білий* (коли він щойно випав), або *сірий, чорний* (коли він затоптаний, тане), *сухий або мокрий* (сніг з дощем), *дрібний чи лапатий* тощо (Whorf, 1956).

«Тут йдеться не лише про різне членування позавербальної дійсності, але й про надання її певним аспектам різного сенсу, різної прагматично-функційної та аксіологічної значущості (навіть і тоді, коли ці аспекти взагалі «недобачаються» чи ігноруються)» (Кісь, 2002: 99).

Таким чином, МКС – це своєрідний бар'єр, який можна подолати, лише оволодівши іншою мовою і завдяки цьому по-іншому побачити дійсність.

На сьогодні дискусійним залишається питання про те, чи МКС лише відбиває особливості мислення народу, чи здатна також формувати їх. Дослідники схиляються до думки, висловленої А. Вежбицькою, що ці процеси взаємопов'язані і взаємодоповнюють. Вежбицька вважає, що культуроспецифічні слова, які представляють МКС, є понятійними інструментами, що відбивають минулий досвід суспільства стосовно дій і способів думання, і вони ж сприяють увічненню цих способів. Але суспільство міняється, і ці інструменти також можуть видозмінюватися або й зовсім відкидатися. «У цьому сенсі інвентар поняттєвих інструментів суспільства ніколи не «детермінує» повністю його світобачення, але очевидним чином впливає на нього» (Wierzbicka, 1999: 20).

Отже, властивістю МКС кожного народу є гнучкість. Вона не обмежує мислення, а веде його різними шляхами, надає специфічності й неповторності. Саме ця специфіч-

ність і неповторність і є «бар'єром» для носіїв іншої МКС. З цим явищем пов'язано багато гострих лінгвістичних проблем.

Як зазначалося вище, в сучасному мовознавстві поняття МКС є одним із провідних, оскільки в її формуванні беруть участь всі соціальні, психофізіологічні, ментальні, соціолінгвістичні, політичні, географічні сторони психічної діяльності людини. Сюди також входять емоційні процеси, а вони визначають особливості її мислення та ставлення до навколишньої дійсності.

Чітке розмежування науковцями мислення та мови призвело до розрізнення концептуальної картини світу (ККС) і мовної картини світу (МКС), межі яких залишаються досить нечіткими. У філологічних студіях сформувався кілька поглядів на співвідношення концептуальної та мовної картин світу:

– ККС є основою МКС, а тому «основний зміст мовної моделі світу покриває увесь зміст концептуальної моделі» (Лисиченко, 2004: 115);

– концептуальна – це поняттєва картина світу, а мовна – словесна. «ККС багатша, ніж мовна, оскільки у її творенні беруть участь різні типи мислення, і не все пізнане людиною набуває словесної форми» (Форманова, Домброван, 2022: 237).

Учені С. Форманова й Т. Домброван основні характеристики ККС і МКС звели в таблицю, де чітко простежуються їхні ознаки (Там само: 238).

Як підсумок, поняття МКС чітко відмежоване від судження концептуальної (когнітивної картини світу), адже МКС є основою мовного втілення та формується під впливом навколишньої дійсності. МКС безпосередньо вербалізує ККС, реалізує її через мову, через це обидві картини перебувають у тісній взаємодії на вербальному рівні та протиставляються як понятійний рівень свідомості та рівень значень.

Будь-яку МКС можна охарактеризувати ще однією важливою рисою, а саме – здатністю виконувати репрезентативну функцію. Завдяки своїй гнучкості, мовна репрезентація дає змогу створювати символи для всіх понять і об'єктів, комбінувати їх та інтерпретувати.

Оскільки процес пізнання світу постійно розвивається, ми спостерігаємо поступове оновлення ККС, тоді як МКС залишається більш стабільною та зберігає деякі старі уявлення. Щодо структури, між цими картинами існує певний взаємозв'язок, обумовлений подібністю їхніх внутрішніх структур: концептуальна структура може організовуватися у фрейми або ідеальні когнітивні моделі, тоді як мовна представлена тезаурусом, з блоками, що нагадують семантичні, асоціативні чи тематичні поля.

Як зазначає С. Я. Єрмоленко, одиниці МКС є етнопсихолінгвістичними явищами – лінгвокультурами. Такий підхід є досить новаторським, адже раніше МКС поділяли на: *концепти, фрейми, сценарії* (Єрмоленко, 2009: 95).

Висновки. Підводячи підсумки, зазначаємо, що *мовна картина світу* не є спеціалізованою чи частково науковою; вона виступає базою для різних видів картин світу, певною мірою формуючи їх. МКС є частиною загальнонаукової та підсистемою ККС, що включає елементи, пов'язані з мовними знаками. Вона виступає попередником і основою для спеціальних картин світу, адже завдяки мові людина сприймає та розуміє світ, закріплюючи в ній як загальнолюдський, так і національний досвід, який визначає кут зору, через який відбувається сприйняття світу.

Таким чином, у дослідженні лінгвокультурної системи важливо врахувати концепти, що складають значну частину творчості Й. В. Гете, оскільки їхній семантичний аналіз дозволяє скласти уявлення про загальну картину світу німецької мови і культури.

Таблиця 1

Основні характеристики концептуальної та мовної картин світу

Концептуальна картина світу	Мовна картина світу
систематизована, багаторівнева сукупність знань про світ	світ через призму конкретної мови
об'єктивна інформація, накопичена протягом тисячоліть	суб'єктивний спосіб мислення про навколишній світ
формується різними типами мислення	зумовлена особливостями категоризації і концептуалізації засобами конкретної мови
<i>інформація</i> подається в поняттях	<i>знання</i> закріплені за одиницями конкретних мов.
організована за законами фізичного світу	організована за законами мови
вторинна, виражається завдяки МКС	первинна по відношенню до ККС

ЛІТЕРАТУРА:

- Гадамер Г. Герменевтика і поетика. Київ, 1988. С. 519.
- Голубовська І. А. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Узд.-поліграф.центр «Київський університет», 2002. 293 с.
- Даниленко Л. Лінгвістика ХХ-початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення. *Мовознавство*. 2009. № 5. С. 3-11.
- Ермоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3-4. С. 94-103.
- Кісь Р. Мова, думка, культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). Львів: Літопис, 2002. 304 с.
- Комар О. С. Етнокультурна парадигматика національно-маркованих мовних одиниць: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Київ: КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2009.
- Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
- Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. № 5-6. С. 36-42.
- Потебня О. О. Естетика і поетика слова. Київ: Мистецтво, 1985. 301 с.
- Приходько Г. І. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: навчальний посібник для студентів факультету іноземної філології освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. 164 с.
- Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
- Фесенко І. М. Особливості перекладу евфемізмів в політичній комунікації. *Нова філологія*. 2012. № 53. С.185-188.
- Форманова С. В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 219 с.
- Форманова С. В., Домброван Т. І. Картина світу в світлі сучасної антропоцентричної парадигми. *Прикладна лінгвістика на Півдні України: здобутки і перспективи*. Колективна монографія. За ред. Н. Кондратенко. Вінниця: ТВОРИ, 2022. С. 232- 244.
- A. Wierzbicka. *Język, umysł, kultura*. Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa, 1999, 592 p.
- Humboldt, Wilhelm. *Werke*. Bd.2. 1796-1799. *Gesammelte Schriften*. Bd. XV. Berlin: 1904. 407 S. // Нім. [Праці 1796-1799рр. Збірник творів], С.67.
- Whorf B. L. *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. N. Y.: Willey, 1956.
- Danylenko L. (2009) *Linhvistyka ХХ-pochatku ХХІ st. u poshukakh tsilisnoi teorii vzaiemozv'язku movy, kultury i myslennia* [Linguistics of the XX-early XXI c. in search of a holistic theory of the relationship of language, culture and thinking]. *Movoznavstvo*, vol. 5, pp. 3-11.
- Yermolenko S. Ya. (2009) *Minlyva stiikist movnoi kartyny svitu* [The changing stability of the linguistic picture of the world]. *Movoznavstvo*, vol. 3-4, pp. 94-103. [in Ukrainian]
- Kis R. (2002) *Mova, dumka, kulturna realnist (vid Oleksandra Potebni do hipotezy movnoho relatyvizmu)* [Language, thought, cultural reality (from Alexander Potebni to the hypothesis of linguistic relativism)]. Lviv: Litopys. [in Ukrainian]
- Komar O. S. (2009) *Etnokulturna paradyhmatyka natsionalno-markovanykh movnykh odynyts* [Ethnocultural Paradigm of Nationally Marked Language Units] (PhD Thesis), Kyiv: KNU im. T.H. Shevchenka. [in Ukrainian]
- Lysychenko L. A. (2009) *Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu* [Lexical and semantic dimension of the linguistic picture of the world]. Kharkiv: Osnova. [in Ukrainian]
- Lysychenko L. A. (2004) *Struktura movnoi kartyny svitu* [Structure of the linguistic picture of the world]. *Movoznavstvo*, vol. 5-6, pp. 36-42.
- Potebna O. O. (1985) *Estetyka i poetyka slova* [Aesthetics and poetics of the word]. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian]
- Prykhodko H. I. (2016) *Aktualni problemy suchasnoi linhvistyky* [Actual problems of modern linguistics]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv fakultetu inozemnoi filolohii osvithno-kvalifikatsiinoho rivnia «mahistr». Melitopol: MDPU im. Bohdana Khmelnytskoho. [in Ukrainian]
- Selivanova O. (2006) *Suchasna linhvistyka* [Modern Linguistics]: terminolohichna entsyklopediia. Poltava: Dovkillia-K. [in Ukrainian]
- Fesenko I. M. (2012) *Osoblyvosti perekladu evfemizmiv v politychnii komunikatsii* [Features of translation of euphemisms in political communication]. *Nova filolohiia* vol. 53, pp. 185-188. [in Ukrainian]
- Formanova S. V. (1999) *Kliuchovi slova u movnii kartyni svitu Mykhaila Kotsiubynskoho* [Keywords in the language picture of the world by Mikhail Kotsyubinsky] (PhD Thesis), Kyiv. [in Ukrainian]
- Formanova S. V., Dombrovan T. I. (2022) *Kartyna svitu v svitli suchasnoi antropotsentrychnoi paradyhmy* [A picture of the world in the light of the modern anthropocentric paradigm]. *Prykladna linhvistyka na Pivdni Ukrainy: zdobutky i perspektyvy*. Vinnytsia: TVORY, pp. 232- 244. [in Ukrainian]
- A. Wierzbicka. *Język, umysł, kultura*. [Language, Mind, Culture] Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa, 1999, 592 p. [in Polish]
- Humboldt, Wilhelm. *Werke*. Bd.2. 1796-1799. *Gesammelte Schriften*. Bd. XV / W. Humboldt. Berlin: 1904. 407 S. // Нім. [Pratsi 1796-1799rr. Zbirnyk tvoriv], S.67.
- Whorf B. L. *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. N. Y.: Willey, 1956.

REFERENCES:

- Hadamer H. (1988) *Hermenevtyka i poetyka* [Hermeneutics and poetics]. Kyiv. [in Ukrainian]
- Holubovska I. A. (2002) *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu* [Ethnic features of linguistic pictures of the world]. Kyiv: Kyivskiy universytet. [in Ukrainian]